

Łukasz Pięta*

ZRÓWNOWAŻONY WZROST GOSPODARCZY W TEORIACH I MODELACH WZROSTU I ROZWOJU GOSPODARCZEGO

SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN THEORIES AND MODELS OF ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT

Abstract

The aim of this article is to analyze the concept of sustainable economic growth in theories and models of growth and development. The theoretical character of article decided on the choosing of research method, which is the analysis of the literature on discussed issue. In the article were used bibliography published in Polish, English and French. The first part of the article was devoted to the issue of economic growth in the history of economic thought. In his part were characterized factors determining economic growth according to classical economics and Keynesian economics. In the second part theories of socio-economic development and theories of economic growth were characterized and their division, which provide balanced and unbalanced character of growth, were done. The third part of the study was devoted to models of economic growth. In this case, the models were divided into exogenous models, which provide achieving the sustainable growth by the economy, and endogenous models, according to which, economic growth is unbalanced. In the last part of this article it considers about other factors affecting economic development. The article ends with conclusions resulting from analyzes.

Keywords: sustainable economic growth, theories of economic growth and development, models of economic growth

JEL classification: R11, R12, O32, O33

Wstęp

Celem artykułu jest analiza koncepcji zrównoważonego wzrostu gospodarczego w teoriach i modelach wzrostu i rozwoju. Metodą badawczą wykorzystaną do stworzenia publikacji były studia literaturowe. Autor wykorzystał pozycje bibliograficzne napisane głównie w języku angielskim, francuskim i polskim. Pierwszą część artykułu stanowi wstęp. W drugiej części przedstawiono zarys

* Dr, Instytut Nauk Ekonomicznych PAN, e-mail: l.pietak@poczta.fm.

koncepcji wzrostu gospodarczego w historii myśli ekonomicznej. W tym przypadku w głównej mierze odwołano się do poglądów przedstawicieli ekonomii klasycznej oraz dorobku naukowego Keynesa. Trzecia część została poświęcona zagadnieniu zrównoważonego wzrostu gospodarczego w teoriach wzrostu i rozwoju gospodarczego. Przeprowadzone analizy pozwoliły dokonać podziału teorii na dwie zasadnicze grupy. Do pierwszej z nich zaliczają się teorie autorstwa W.A. Lewisa²³ i W. Rostowa²⁴. Warunkują one wzrost gospodarczy poprzez akumulację oszczędności i przewidują jego zrównoważony charakter w długim okresie. Z kolei w drugiej grupie znajdują się teorie F. Perroux²⁵, G. Myrdala²⁶ czy A.O. Hirschmana²⁷. W ich przypadku założenie występowania efektu polaryzacyjno-dyfuzyjnego, towarzyszącego wzrostowi gospodarczemu, decyduje o jego niezrównoważonym charakterze. Kolejna – czwarta – część dotyczy zrównoważonego wzrostu gospodarczego w modelach wzrostu. W tym przypadku także dokonano podziału modeli na dwie grupy. Modele neoklasyczne przewidują osiągnięcie przez gospodarkę zrównoważonego wzrostu gospodarczego w długim okresie. Jednak wzrost ten oznacza brak przyrostu dochodu *per capita* w czasie. Gospodarka rozwija się na poziomie stopy przyrostu siły roboczej. Z kolei modele endogeniczne nie przewidują osiągnięcia przez gospodarkę ścieżki wzrostu zrównoważonego, co oznacza, że dochód na głowę mieszkańca może przyrastać wraz z czasem. W piątej części podjęto zagadnienie wpływu innych czynników wpływających na wzrost gospodarczych. Należą do nich: zasoby kapitału ludzkiego, jakość instytucji, poziom przedsiębiorczości czy położenie geograficzne. Wszystkie one decydują o przyroście produkcji na danym obszarze. Artykuł kończy się podsumowaniem i wnioskami płynącymi z przeprowadzonych analiz.

Wzrost gospodarczy w historii myśli ekonomicznej

Wzrost gospodarczy jest jednym z najważniejszych zjawisk w gospodarce światowej. Jako wskaźnik jest podstawową miarą poprawy warunków społeczno-ekonomicznych obywateli danego kraju. Rozkwit zainteresowania problematyką wzrostu gospodarczego przypada na XX wiek. Wówczas zdano sobie sprawę, że życie gospodarcze nie ogranicza się jedynie do cykli koniunkturalnych, zaś w gospodarkach poszczególnych krajów ma miejsce postęp

²³ W.A. Lewis, *The Theory of Economic Growth*, Allen and Unwin, London 1955.

²⁴ W. Rostow, *The Stages of Economic Growth, A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.

²⁵ F. Perroux, *L'Économie du XXe siècle*, PUF, Paris 1964.

²⁶ G. Myrdal, *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, Twentieth Century Fund, New York 1968.

²⁷ A.O. Hirschman, *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven 1958.

społeczno-ekonomiczny. Autorem pierwszej teorii postępu gospodarczego (*economic progress*) był w 1940 roku C. Clark²⁸. Kolejne prace, autorstwa A. Lewisa oraz W. Rostowa, tworzyły teorie wzrostu gospodarczego. Jednak pojęcie wzrostu gospodarczego, które oznaczało jedynie zmiany ilościowe w uzyskanej produkcji, nie odzwierciedlało zachodzących zmian w gospodarce. Oprócz zmian ilościowych, miały także miejsce zmiany jakościowe, co sprawiło, że po publikacji książki A. Lewisa zaczęto mówić o teoriach rozwoju gospodarczego.

Podając problem wzrostu gospodarczego, rodzi się pytanie o siły determinujące jego dynamikę. Literatura neoklasyczna w pierwszej połowie XX wieku wyodrębniła trzy czynniki decydujące o wzroście gospodarczym: ziemię, kapitał i pracę. Im więcej ich wykorzystywano, tym większy był wzrost gospodarczy.

W 1957 roku R.M. Solow dowiódł znikomego udziału ziemi, kapitału i pracy we wzroście gospodarczym Stanów Zjednoczonych i wskazał na postęp techniczny jako źródło wzrostu amerykańskiej gospodarki²⁹. Z kolei X. Sala-i-Martin wyróżnił następujące elementy decydujące o wzroście gospodarczym³⁰:

- 1) akumulacja kapitału fizycznego, ludzkiego oraz edukacja;
- 2) różnorodność instytucji sprzyjających gospodarce;
- 3) swobodny przepływ kapitału, technologie, pomysły, inwestycje zagraniczne oraz przepływ informacji.

Zatem, przytaczając powyższe opinie dotyczące czynników wzrostu gospodarczego, widać rozbieżność zdań. X. Sala-i-Martin wskazuje na kilka czynników, zaś R.M. Solow zawęża problem do postępu technicznego.

Główne prace dotyczące zagadnienia wzrostu gospodarczego pochodzą z XX wieku. W erze bulionizmu, a następnie merkantylizmu nie znano tego problemu. Bogactwo narodu utożsamiano z kruszcami i ich posiadaniem wolumenem³¹. Jednak dokonując interpretacji poglądów merkantylistów, używając terminologii dzisiejszych analiz ekonomicznych, należy pamiętać, że ówczesni myśliciele ograniczali się jedynie do dawania praktycznych wskazówek i nie byli autorami teorii naukowych.

Po merkantylistach nastali fizjokraci. Gloryfikowali rolnictwo jako gałąź gospodarki dającą produkt „czysty”. To właśnie fizjokrata F. Quesnay stworzył tablicę ekonomiczną opisującą stosunki społeczno-ekonomiczne i jako pierwszy wykazał istotę produktu czystego³².

²⁸ C. Clark, *The Conditions of Economic Progress*, New York 1957.

²⁹ R.M. Solow, *Technical Change and the Aggregate Production Function*, „Review of Economics and Statistics” 1957, vol. 39, no. 3, s. 312–320.

³⁰ X. Sala-i-Martin, *La apertura y la flexibilidad son ingredientes importantes del crecimiento económico*, „Boletín del FMI” 2001, vol. 20, s. 267–269.

³¹ R. Cameron, L. Neal, *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, tłum. H. Lisicka-Michalska, M. Kluźniak, Książka i Wiedza, Warszawa 2004.

³² F. Quesnay, *Pisma wybrane*, tłum. B. Pietkiewiczówna, Warszawa 1928, s. 303.

Słowa: „laissez faire, laissez passer” („pozwólcie działać, pozwólcie iść do przodu”), wypowiedziane na jednym ze spotkań fizjokratów, dały początek nurtowi ekonomii klasycznej, reprezentowanemu przez A. Smitha³³, D. Ricardo³⁴, T. Malthusa³⁵ czy K. Marksa³⁶. Wśród klasyków można wyodrębnić wspólne poglądy na temat wzrostu gospodarczego. W ich przekonaniu realizowane inwestycje, ulepszanie aparatu wytwórczego oraz udoskonalanie umiejętności pracowników są źródłem bogactwa. Czynniki te w mniejszym lub większym stopniu warunkują osiągany wzrost gospodarczy. Na przykład K. Marks był tym wśród klasyków, który w innowacjach i technologii ulepszającej maszyny upatrywał podstaw osiąganego zysku.

A. Smith oraz D. Ricardo warunkowali wzrost gospodarczy poprzez produkcję, dzieląc tym samym prawo rynków Jean-Baptiste Say'a: „W każdym razie kupno produktu może nastąpić tylko za wartości innego produktu”³⁷. Według A. Smitha³⁸ wzrost produkcji wpływa na rozmiar rynku, a dokładniej na jego powiększanie³⁹. Natomiast D. Ricardo przypisywał pieniądzwowi jedynie funkcję środka wymiany, wykorzystywanego w procesie kupna i sprzedaży dóbr i usług⁴⁰.

Decydującą rolę podaży w procesie wzrostu gospodarczego dostrzegał także K. Marks. Jednak w przeciwieństwie do A. Smitha i D. Ricardo nie zgadzał się z prawem rynków Say'a. Zdaniem K. Marksa jeżeli gospodarka kapitalistyczna przeżywa regularne kryzysy nadprodukcji, pogląd jakoby podaż była w stanie wygenerować dla siebie popyt, nie ma logicznego uzasadnienia. Odmienne zdanie na temat czynników warunkujących wzrost gospodarczy prezentował T. Malthus i uzależniał go od efektywnego popytu. W tym poglądzie był zgodny z Keynesem⁴¹.

Ponadto klasyki mieli odrębne poglądy w kwestii produktywności czynników produkcji. Na przykład A. Smith miał inne zdanie od D. Ricardo i T. Malthusa. Był optymistą i zakładał występowanie rosnących przychodów z czynników produkcji⁴². Z kolei T. Malthus i D. Ricardo byli pesymistami i wskazywali na malejące

³³ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1–2, PWN, Warszawa 1954.

³⁴ D. Ricardo, *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa 1957.

³⁵ T.R. Malthus, *Rozprawa o prawie ludności i jego oddziaływaniu na przyszły postęp społeczeństwa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1925.

³⁶ K. Marks, *Kapitał*, Książka i Wiedza, Warszawa 1951.

³⁷ J.B. Say, *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960, s. 211.

³⁸ A. Smith, *Badania nad naturą...*, t. 1, s. 304.

³⁹ Jak zauważają D. Dębniwski i R. Gryciuk, cytując Blaug'a, Say nigdy nie użył stwierdzenia, że podaż tworzy swój własny popyt. Autorem tych słów jest Keynes. G. Dębniwski, R. Gryciuk, *Makroekonomia. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 71.

⁴⁰ D. Ricardo, *Zasady ekonomii...*, s. 335–336.

⁴¹ W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000, s. 176–177.

⁴² M. Bronfenbrenner, W. Sichel, W. Gardner, *Economics. Second Edition*, Houghton Mifflin Company, Boston 1987, s. 63.

przychody z czynników produkcji⁴³. Podobną opinię prezentował K. Marks. Upatrywał w procesie zwiększania kompozycji organicznej kapitału przyczynę spadku stopy zysku.

Warto podkreślić, że założenie przez A. Smitha rosnących korzyści skali nie jest zgodne z prawami konkurencyjnego rynku. Warunki konkurencji doskonałej wymagają poziomu cen równego kosztowi krańcowemu, co dla przedsiębiorstw w warunkach rosnącej produktywności oznacza straty. A. Marshall podjął próbę wyjaśnienia niekompatybilności zaproponowanej przez A. Smitha⁴⁴. Wprowadził zróżnicowanie pomiędzy korzyściami wewnętrznymi (*internal economies*) a korzyściami zewnętrznymi (*external economies*). Według A. Marshalla redukcja kosztów produkcji jest wynikiem zarówno powiększenia rozmiarów samej firmy, jak i ogólnego rozwoju danego przemysłu. Zatem występowanie korzyści zewnętrznych umożliwia pogodzenie konkurencji doskonałej z rosnącymi przychodami z czynników produkcji⁴⁵.

Z nazwiskiem A. Smitha łączy się pojęcie podziału pracy jako głównego czynnika wzrostu gospodarczego⁴⁶. A. Smith ponadto doceniał rolę innowacji technologicznych w procesie wzrostu gospodarczego. Jednak – jak zauważa A. Brewer – postęp techniczny u A. Smitha nie ma charakteru niezależnego i jedynie pasywnie podąża za akumulacją kapitału⁴⁷. Z kolei zdaniem L. Robbinsa, to właśnie dzięki A. Smithowi po raz pierwszy w historii myśli ekonomicznej produkt *per capita*, a nie suma wytworzonej produkcji jest uznawany za kryterium dobrobytu⁴⁸.

A. Smith dostrzegał także negatywne konsekwencje podziału pracy i wskazywał na koszty psychologiczne i ludzkie towarzyszące wzrostowi gospodarczemu⁴⁹. W podobnym charakterze wypowiadał się J.S. Mill. W jego opinii zajmowanie się

⁴³ Ł. Czuma, *Ekonomia między socjalizmem a liberalizmem*, Wschód, Lublin 2007, s. 168.

⁴⁴ A. Marshall, *Zasady ekonomiki*, tłum. Cz. Znamierowski, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa, 1925, s. 312–321.

⁴⁵ Problem występowania korzyści zewnętrznych był podejmowany przez innych ekonomistów. R. Nurkse badał wpływ rozwoju jednej gałęzi przemysłu na rozwój innych sektorów gospodarki. R. Nurkse, *Some International Aspects of the Problem of Economic Development*, „American Economic Review” 1952, vol. 42, no. 2, s. 571–583. N. Hansen upatrywał szansy dla prywatnych przedsiębiorców w występowaniu korzyści zewnętrznych. N. Hansen, *French regional planning*, Indiana University Press, Bloomington 1968, s. 8. Z kolei w opinii M. Dobb pierwotne analizy równowagi statycznej wyrażały tendencję do traktowania korzyści zewnętrznych jako korzyści przypadających pewnym firmom operującym w obrębie danego przemysłu. M. Dobb, *Szkice z teorii wzrostu i planowania*, tłum. P. Czartoryski, Warszawa 1963, s. 14–15.

⁴⁶ A. Smith, *Badania nad naturą...*, t. 1, s. 304.

⁴⁷ A. Brewer, *Economic Growth and Technical Change: John Rae's Critique of Adam Smith*, „History of Political Economy” 1991, vol. 23, no. 1, s. 1–11.

⁴⁸ L. Robbins, *The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought*, Mc Millan, Londyn 1969, s. 28.

⁴⁹ A. Smith, *Badania nad naturą...*, t. 2, s. 782.

jedną rzeczą szkodliwie wpływa na inteligencję, zaś realne straty spowodowane takim stanem rzeczy są większe od zysków⁵⁰. Sto lat później inne przekonanie na temat podziału pracy przedstawił A. Marshall. Jego zdaniem wykonywanie tej samej czynności nie wpływa negatywnie na rozwój mentalny pracownika, zaś szkody spowodowane mechanicznym wykonywaniem pracy są neutralizowane poprzez społeczną atmosferę zakładu pracy⁵¹.

Kiedy klasycy swoje przemyślenia dotyczące wzrostu gospodarczego podporządkowali podaży, J.M. Keynes za najważniejszy uznał popyt. Doświadczenia tzw. wielkiego kryzysu nie potwierdziły występowania autonomicznych tendencji do powracania gospodarki do stanu zrównoważonego. Wielki kryzys lat 30. XX wieku doprowadził do dramatycznego załamania gospodarczego w świecie⁵². Sytuację w Stanach Zjednoczonych zrujnowanych przez kryzys roku 1929 opisał w książce *Grona gniewu* J. Steinbeck⁵³.

Doświadczenia wielkiego kryzysu wpłynęły na poglądy J.M. Keynesa. Stwierdził, że kapitalizm zawsze dąży do nierównowagi. W swojej pracy otwarcie skrytykował klasyków, co potwierdzają kolejne fragmenty jego pracy⁵⁴. J.M. Keynes zanegował także prawo rynków Say'a, porównując takie rozumowanie do gospodarki naturalnej Robinsona Crusoe⁵⁵. Ponadto J.M. Keynes nie dostrzegał sprzeczności pomiędzy aktywną rolą państwa w gospodarce a działalnością indywidualną przedsiębiorców. Po prostu udział państwa ma wykluczyć sytuację, kiedy to firma działająca na zasadzie *laissez faire* tonie pod ciężarem własnej wagi⁵⁶.

J.M. Keynes stworzył krótkookresowy model wzrost gospodarczego, w którym równowaga oznacza zrównanie się podaży z popytem. Jednak taka równowaga może zostać osiągnięta przy faktycznym poziomie produkcji, odbiegającej od jej potencjalnego poziomu gwarantującego pełne zatrudnienie. Zatem model Keynesa nie odpowiada na pytanie, w jakim tempie powinna rozwijać się gospodarka, aby wzrost gospodarczy miał charakter zrównoważony w długim okresie, co gwarantowałoby pełne wykorzystanie siły roboczej i mocy produkcyjnych. Ponadto model Keynesa przewiduje powrót gospodarki do równowagi, czyli bezruchu, ponieważ nie bierze pod uwagę upływu czasu. Zatem analizy bazujące na tym modelu mają charakter statyczny. Dopiero model Harroda-Domara zdynamizował

⁵⁰ J.S. Mill, *Principles of Political Economy*, London 1909, s. 133.

⁵¹ A. Marshall, *Zasady ekonomiki*, s. 255.

⁵² Por. B. Snowdon, H. Vane, P. Wynarczyk, *Współczesne nurty teorii makroekonomii*, PWN, Warszawa 1998, s. 16.

⁵³ J. Steinbeck, *Grona gniewu*, tłum. A. Liebfeld, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971, s. 43, 194–195, 291, 285, 348–349.

⁵⁴ J.M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, tłum. M. Kalecki, S. Rączkowski, PWN, Warszawa 1985, s. 42–43.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 46.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 413.

analizę ekonomiczną w zakresie wzrostu gospodarczego. Model ten wyznacza ścieżkę wzrostu gospodarczego w długim okresie, gwarantującą pełne wykorzystanie czynników produkcji. Zatem analizy bazujące na modelu Harroda-Domara mają charakter dynamiczny, ponieważ uwzględniają wpływ czasu.

Zrównoważony wzrost gospodarczy w teoriach wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego

W 1960 roku H.W. Singer wyróżnił szereg rodzajów wzrostu zrównoważonego w teoriach wzrostu i rozwoju⁵⁷:

- gdy proporcjonalnie rozwijają się poszczególne sektory gospodarki narodowej;
- gdy istnieje równowaga między planowanymi inwestycjami i oszczędnościami;
- gdy istnieje równowaga między popytem i podażą na kapitał;
- gdy w czasie procesu wzrostu gospodarczego nie ma zbyt wielu napięć społecznych;
- gdy ze wzrostu lub rozwoju korzystają wszystkie klasy społeczne.

Z kolei koncepcja Harroda była jedną z pierwszych, która przełamywała nawyk analiz powracających do równowagi ogólnej oraz rozpatrywała zagadnienie wzrostu gospodarczego w kategoriach makroekonomicznych. R. Harrod wskazywał, że szereg analiz ekonomicznych, w tym także analizy Marshalla oraz Keynesa, miały charakter analiz statycznych, gdyż autorów nie interesował problem czasu. Z drugiej strony, koncepcja Keynesa, podobnie jak V. Pareto i L. Walrasa, przewiduje powrót do równowagi, czyli bezruchu⁵⁸. Z kolei według R. Harroda dynamika oznacza ruch, a rzeczywistość gospodarcza jest dynamiczna, a nie statyczna.

W literaturze ekonomicznej można natrafić także na pojęcie harmonii gospodarczych. Według A. Smitha w życiu gospodarczym istnieją naturalne harmonie. Zobrazował je on jako siły niewidzialnej ręki stabilizujące rynek: „jakaś niewidzialna ręka kieruje nim tak, aby zdążał do celu, którego wcale nie zamierzał osiągnąć”⁵⁹. Z kolei zdaniem F. Bastiata, pomimo występujących niezgodności interesów, Bóg stworzył jakąś harmonię w świecie, której rozum nie może odkryć⁶⁰.

⁵⁷ H.W. Singer, *The Concept of Balanced Growth in Economic Development: Theory and Practice*, [w:] E. Nelson (ed.), *Economic Growth – Rationale, Problems, Cases*, University of Texas Press, Austin 1960, s. 72–75.

⁵⁸ R.F. Harrod, *Towards a Dynamic Economics. Some Recent Developments of Economic Theory and Their Application to Policy*, London 1948.

⁵⁹ A. Smith, *Badania nad naturą...*, t. 2, s. 46.

⁶⁰ F. Bastiat, *Les Harmonies économiques*, Guillaumin et cie, Paris 1850.

Natomiast P. Proudhon wskazał na sprzeczności ekonomiczne mogące wpływać na destrukcję produkcji lub powodować napięcia w procesie jej powstawania⁶¹.

Przegląd teorii rozwoju gospodarczego rozpoczyna nazwisko J. Schumpetera. W jego opinii to innowacje i kreatywność przedsiębiorców decydują o rozwoju gospodarki. Wielką wagę przykładał do koncepcji przedsiębiorcy innowatora, nazywając go „bohaterem rozwoju”. Według J. Schumpetera (1934) innowacje są to wynalazki zastosowane w przemyśle⁶². Ponadto wyróżnił ona pięć rodzajów innowacji⁶³. Zatem kluczem rozwoju gospodarczego są innowacje i ludzie umiejący wprowadzać je do życia gospodarczego.

W latach 50. i 60. XX wieku ukazały się prace W. Lewisa oraz W. Rostowa, którzy wprowadzili do teorii wzrostu, oprócz analiz porównawczych historycznych, także czynniki społeczne. W 1955 roku W. Lewis zaproponował model gospodarki składającej się z dwóch sektorów. Sektor tradycyjny utożsamiany jest z rolnictwem. Z kolei sektor nowoczesny – z przemysłem. Ponadto w modelu tym zakłada się, że sektor rolniczy dysponuje nadmierną podażą siły roboczej, zaś rolą sektora przemysłowego jest jej zagospodarowanie. Sektor przemysłowy nie może od razu zaoferować zatrudnienia pracownikom sektora rolnego, ponieważ jego rozwój jest ograniczany przez zasoby kapitału. Zatem akumulacja kapitału jest warunkiem rozwoju gospodarczego. Według modelu warunkiem zrównoważonego wzrostu gospodarczego jest proporcjonalny rozwój poszczególnych sektorów gospodarki narodowej. Ponadto przypisanie przez W. Lewisa decydującej roli oszczędnościom w procesie wzrostu gospodarczego sprawia, że założenia jego modelu są tożsame z modelem wzrostu gospodarczego Harroda i Domara⁶⁴.

S. Kuznets opracował teoretyczne wsparcie dla wizji teorii rozwoju gospodarczego W. Lewisa zwane „krzywą Kuzneta”⁶⁵. Badania empiryczne potwierdzały występowanie dysproporcji gospodarczych w pierwszych fazach rozwoju gospodarczego. Początkowo siła robocza zaczyna porzucać rolnictwo na rzecz przemysłu, wówczas rozwarstwienie jest największe. Jednak w miarę koncentracji czynników produkcji w ośrodkach przemysłowych różnice zaczynają zanikać. Ponadto

⁶¹ P.J. Proudhon, *Système des contradictions économiques, ou, Philosophie de le misère*, Guillaumin et cie, Paris 1846.

⁶² J.A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1934.

⁶³ Pięć rodzajów innowacji według J. Schumpetera: 1. wprowadzenie nowego produktu; 2. zastosowanie nowej metody produkcyjnej; 3. znalezienie nowego rynku zbytu; 4. zdobycia nowego źródła środków produkcji; 5. wprowadzenie nowej organizacji produkcji lub nowej kategorii przemysłu.

⁶⁴ W. Lewis, *The Theory...*

⁶⁵ S. Kuznets, *Economic Growth and Inequality Income*, „American Economic Review” 1955, vol. 45, no. 1, s. 1–28.

S. Kuznets dostrzegł pozytywny związek pomiędzy dynamiką wzrostu gospodarczego a rosnącym udziałem ludności miejskiej w ogólnej liczbie ludności⁶⁶.

Kilka lat później W. Rostow opracował własną teorię rozwoju gospodarczego⁶⁷. Według tego autora wzrost gospodarczy ma charakter zrównoważony, a gospodarki narodowe przechodzą przez poszczególne fazy rozwoju⁶⁸. Zdaniem W. Rostowa największym problemem krajów ubogich jest osiągnięcie etapu trzeciego, czyli startu (*take off*). Kraje biedne mają problem z przewyciężeniem utrwalonego przez lata błędnego „koła niedorozwoju”. W. Rostow wskazuje, że okres startu można liczyć od czasu, gdy zaistnieje i utrzyma się przez dłuższy czas wysoka stopa inwestycji. To założenie wydaje się dyskusyjne. Nie zawsze utrzymujący się popyt inwestycyjny decyduje o wejściu gospodarki na stopę wzrostu gospodarczego. W 1971 roku W. Rostow dodał szósty etap wzrostu gospodarczego: „jakość”, który charakteryzuje się stałym ulepszaniem dóbr i usług⁶⁹.

Ekonomistą analizującym problem wzrostu zrównoważonego był R. Nurkse (1953). Zakładał, podobnie jak W. Lewis, że wzrost gospodarczy ma charakter zrównoważony, gdy proporcjonalnie rozwijają się poszczególne sektory gospodarki narodowej. Przewidywał jednak także istnienie wzrostu niezrównoważonego, którego przyczyną mogą być zarówno prywatni przedsiębiorcy, jak i państwo. Wówczas R. Nurkse dopuszczał interwencję państwa, co miało być odpowiedzią na brak prywatnej inicjatywy⁷⁰.

Teoria wzrostu zharmonizowanego została opracowana przez francuskiego ekonomistę F. Perroux (1964). Był on przekonany o niezrównoważonym charakterze wzrostu gospodarczego zarówno sektorowo, jak i przestrzennie. W jego opinii wzrost gospodarczy powinien być zharmonizowany zarówno między sektorami gospodarczymi, jak i między regionami. Szansą na dynamiczny rozwój regionów biednych miał być biegun wzrostu (*pôle de croissance*), pobudzający działalność gospodarczą w całym regionie⁷¹.

Koncepcja bieguna wzrostu F. Perroux zainspirowała A.O. Hirschmana do opracowania własnej teorii rozwoju niezrównoważonego. Według A.O. Hirschmana (1958) rozwój jest łańcuchem nierównowag (*chain of disequilibria*). Nierównowaga w jednym sektorze przekłada się na nierównowagę w innych sektorach. Jeśli jednak sektory dominujące osiągną własne cele, to wówczas mogą

⁶⁶ S. Kuznets, *Wzrost gospodarczy narodów, produkt i struktura produkcji*, Warszawa 1976, s. 32.

⁶⁷ W. Rostow, *The Stages...*

⁶⁸ Pięć etapów rozwoju gospodarczego Rostowa: 1. Społeczeństwo tradycyjne; 2. tworzenie warunków startu; 3. start; 4. dochodzenie do dojrzałości; 5. okres wysokiej konsumpcji masowej.

⁶⁹ W. Rostow, *Politics and the Stages of Growth*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.

⁷⁰ R. Nurkse, *Problems of capital formation in underdeveloped countries*, Oxford University Press, New York 1953.

⁷¹ F. Perroux, *L'Économie...*

stanowiąc wyznacznik tempa wzrostu dla innych sektorów. W teorii A.O. Hirschmana inwestycje nie odgrywają jedynie roli generatora zysków, dzięki występowaniu „efektu zarażania” stwarzają warunki dla inwestycji dodatkowych⁷².

Koncepcja A.O. Hirschmana została wykorzystana przez N. Hansena, który zaproponował dwie alternatywy dla wzrostu gospodarczego: wzrost zrównoważony oraz wzrost niezrównoważony. Skłaniając się ku teorii wzrostu niezrównoważonego, podzielił inwestycje infrastrukturalne na dwa rodzaje. Inwestycje o charakterze produkcyjnym (*economic overhead capital*) obejmujące infrastrukturę drogową, sieci elektryczne, mosty, porty czy systemy nawadniania gruntów oraz inwestycje w kapitał ludzki (*social overhead capital*), czyli edukacja, opieka medyczna czy obronność kraju⁷³.

Na niezrównoważony charakter wzrostu gospodarczego wskazywał także szwedzki ekonomista G. Myrdal. Poruszył on problem koncentracji produkcji w świecie. Według G. Myrdala 20 rozwiniętych światowych gospodarek produkuje i konsumuje 80% światowej produkcji, zaś dysproporcje pomiędzy bogatymi i biednymi stale się pogłębiają. G. Myrdal uważał, że kraje bogate powinny przyjść z pomocą krajom biednym. Ponadto opowiadał się za interwencjonizmem państwowym, który jest lepszy niż poleganie na zasadzie *laissez faire*⁷⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że teorie wzrostu gospodarczego można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Do pierwszej zaliczają się koncepcje W. Rostowa i W. Lewisa. Zakładają w długiej perspektywie czasowej osiągnięcie równowagi gospodarczej dzięki akumulacji oszczędności. Z kolei teorie Perroux, Hirschmana czy Myrdala bazują na założeniu o niezrównoważonym charakterze wzrostu gospodarczego. W ich opinii w gospodarce występują siły polaryzacyjne decydujące o koncentracji aktywności ekonomicznej w pewnych obszarach. Ponadto istnieje zasadnicza różnica pomiędzy koncepcjami F. Perroux a G. Myrdala. Ten pierwszy w efekcie polaryzacyjno-dyfuzyjnym dostrzega szansę dla obszarów problemowych. Z kolei według G. Myrdala koncentracja aktywności ekonomicznej w pewnych państwach prowadzi do stagnacji ekonomicznej w innych.

Zrównoważony wzrost gospodarczy w modelach wzrostu gospodarczego

Ponieważ u podstaw procesu wzrostu gospodarczego leży wielka różnorodność czynników zmieniających się w czasie, zdecydowano się na pewne uproszczenia. Zabiegi te prowadzą do powstawania modeli wzrostu gospodarczego.

⁷² A.O. Hirschman, *The Strategy...*

⁷³ N. Hansen, *French regional planning*, s. 9–11.

⁷⁴ G. Myrdal, *Asian Drama...*

Wzrost gospodarczy γ_k ma miejsce, gdy relacja stopy oszczędności s i współczynnika kapitałowego v , pomniejszona o deprecjację kapitału δ , przewyższa stopę wzrostu liczby ludności n .

$$\gamma_k = \frac{s}{v} - \delta > n \quad (1)$$

Przeważnie w modelach wzrostu gospodarczego zakłada się egzogeniczny charakter zmiennych opisujących deprecjację kapitału δ oraz przyrost siły roboczej n . W przypadku zmiennych s oraz v modele można podzielić na następujące grupy. W grupie modeli przyjmujących egzogeniczny charakter stopy oszczędności s znajdują się modele pochodzenia keynesowskiego: Harroda i Domara, modele wykorzystujące funkcję produkcji typu AK oraz modele bazujące na szkole neoklasycznej: Solowa i Uzawy. Z kolei modele upatrujące endogenicznego charakteru stopy oszczędności to modele neoklasyczne Ramseya i Diamonda oraz modele Kaldora i Pasinettiego. Można także dokonać podziału modeli w zależności od charakteru współczynnika kapitałowego v . Modele Harroda-Domara oraz AK zakładają stałą jego wartość. Z kolei w modelach neoklasycznych relacja K/Y może zmieniać się w czasie, pozwalając tym samym na substytucję czynników produkcji i osiągnięcie wzrostu zrównoważonego w długim czasie. Modele wzrostu gospodarczego można podzielić także, biorąc pod uwagę charakter postępu technicznego. W modelach egzogenicznych jest on kształtowany poza modelem, jego pojawienie się nie wymaga nakładów finansowych, dlatego traktowany jest jak „manna z nieba”, natomiast w modelach endogenicznych postęp techniczny jest rezultatem celowych inwestycji.

Następcy J.M. Keynesa postawili przed sobą szersze zadanie. A mianowicie zaczęli szukać odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ ma wzrost dochodu narodowego na poziom popytu inwestycyjnego oraz jakie jest niezbędne tempo wzrostu dochodu narodowego, aby zapewnić pełne wykorzystanie czynników produkcji? R. Harrod⁷⁵ i E. Domar⁷⁶ opracowali model szukający ścieżki wzrostu zrównoważonego. Poszerzyli krótkookresowy model Keynesa mówiący o niestabilności gospodarki rynkowej.

W modelu Harroda-Domara wzrost gospodarczy ma charakter zrównoważony, jeżeli trzy stopy wzrostu: rzeczywista stopa wzrostu g , gwarantowana stopa wzrostu g_w oraz naturalna stopa wzrostu g_n są równe. Taką sytuację R. Harrod nazywa „złotym wiekiem” (*golden age*), wówczas osiągnięta równowaga makroekonomiczna zapewnia pełne wykorzystanie zasobów kapitału i pracy.

⁷⁵ R.F. Harrod, *An Essay in Dynamic Theory*, „Economic Journal” 1939, vol. 49, no. 193, s. 14–33.

⁷⁶ E.D. Domar, *Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment*, „Econometrica” 1946, vol. 14, no. 2, s. 137–147.

Jednak równowaga wymagająca zrównania oszczędności, uzależnionych od gospodarstw domowych i inwestycji będących w gestii przedsiębiorców, jest trudna do spełnienia. Stopa oszczędności jest zmienną egzogeniczną, to samo dotyczy stopy wzrostu siły roboczej n uzależnionej od dynamiki przyrostu demograficznego. Ponadto model zakłada stałość współczynnika kapitałowego, implikującego brak możliwości substytucji czynników produkcji. Zatem nie istnieje żaden mechanizm zapewniający równowagę trzech stóp wzrostu. Ścieżka zrównoważonego wzrostu gospodarczego w modelu Harroda-Domara przebiega na tzw. ostrzu noża (*knife edge*). Każde wytrącenie gospodarki z równowagi skutkuje pogłębiającą się stagnacją lub ciągłym rozkwitem, bez szans na powrót do równowagi. Podsumowując, można stwierdzić, że R. Harrod i E. Domar, przewrotnie poszukując ścieżki równowagi dynamicznej, udowodnili niezrównoważony charakter wzrostu gospodarczego.

Pesymistycznej wizji płynącej z modelu Harroda-Domara starali się zaradzić N. Kaldor i L. Pasinetti. N. Kaldor w modelu założył endogeniczny charakter stopy oszczędności. Ponadto stopa oszczędności przedsiębiorców jest wyższa niż pracowników. Endogeniczny charakter stopy oszczędności pozwala na wyznaczenie ścieżki zrównoważonego wzrostu gospodarczego z pełnym zatrudnieniem siły roboczej⁷⁷.

W 1962 roku włoski ekonomista L. Pasinetti rozwinął model wzrostu gospodarczego Kaldora. Według L. Pasinettiego jeżeli w gospodarce pojawiają się oszczędności, to ich posiadanie jest związane ze stopą zysku. W modelu Pasinettiego, podobnie jak w przypadku modelu Kaldora, stopa wzrostu produkcji uzależniona jest od zysku przedsiębiorców. Jednak N. Kaldor uzyskał równanie wzrostu gospodarczego, wprowadzając założenie o zerowym poziomie oszczędności pracowników. L. Pasinetti nie musiał dokonywać tego zabiegu⁷⁸.

Z kolei model Kaleckiego, w przeciwieństwie do modeli Kaldora i Pasinettiego, główną rolę w procesie wzrostu gospodarczego przypisał realizowanym inwestycjom, a nie oszczędnościom. Dlatego model Kaleckiego zwany jest modelem inwestycyjnym, gdyż to inwestycje decydują o wzroście gospodarczym w długiej perspektywie czasowej⁷⁹.

Analizę neoklasycznych modeli wzrostu gospodarczego rozpoczyna model Solowa. R.M. Solow⁸⁰ zaproponował długookresowy model wzrostu gospodarczego w odpowiedzi na niezadowolające rezultaty płynące z modelu Harroda-Domara.

⁷⁷ N. Kaldor, *Alternative theories of distribution*, „Review of Economic Studies” 1955–1956, vol. 23, no. 2, s. 83–100.

⁷⁸ L. Pasinetti, *Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth*, „Review of Economic Studies” 1962, vol. 29, no. 4, s. 267–279.

⁷⁹ M. Kalecki, *Theory of Economic Dynamics: An essay on cyclical and long-run changes in capitalist economy*, Routledge Library Editions 1956.

⁸⁰ R.M. Solow, *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1956, vol. 70, no. 1, s. 65–94.

W tym samym roku T. Swan przedstawił podobny model, dlatego analizowany model zwany jest modelem Solowa-Swana⁸¹. Dwa problemy wskazane przez model Harroda-Domara, czyli niestabilność gospodarki i brak możliwości rozwoju kraju przy pełnym wykorzystaniu zasobów siły roboczej, model Solowa-Swana rozwiązuje dzięki wprowadzeniu założenia o substytucyjności czynników produkcji, co z kolei oznacza istnienie zmiennej relacji kapitał – produkcja⁸².

Na początku lat 60. XX wieku japoński ekonomista H. Uzawa przedstawił model zakładający istnienie dwóch sektorów. Pierwszy sektor produkuje dobra konsumpcyjne, zaś drugi dobra kapitałowe. Model jest stabilny, gdy wartość relacji kapitał – siła robocza w gałęzi produkującej dobra konsumpcyjne jest większa niż w gałęzi wytwarzającej dobra kapitałowe⁸³.

Kolejny neoklasyczny model wzrostu gospodarczego bazuje na pracy F. Ramseya⁸⁴, poruszającej problem optymalnego poziomu oszczędności. Później został on rozwinięty przez D. Cassa⁸⁵ i T.C. Koopmansa⁸⁶. W modelu stopa oszczędności jest zmienną endogeniczną, uzależnioną od decyzji konsumentów. W długim okresie gospodarka, podobnie jak w modelu Solowa-Swana, osiąga stabilny stan zrównoważony.

W 1965 roku P. Diamond wprowadził do analizy skończony horyzont czasowy. Życie gospodarstw domowych podzielone jest na dwa okresy. W pierwszym z nich gospodarstwa te otrzymują wynagrodzenia za pracę. Dzielą je na bieżącą konsumpcję oraz oszczędności, oprocentowane według stopy procentowej r . W drugim okresie gospodarstwa domowe nie wykonują pracy zarobkowej. Bieżącą konsumpcję finansują dzięki nagromadzonym oszczędnościom z pierwszego okresu. W długim okresie gospodarka, podobnie jak w modelu Solowa, osiąga stabilny stan zrównoważony⁸⁷.

Modele neoklasyczne, oprócz tego, że udowadniają osiąganie przez gospodarkę zrównoważonego wzrostu gospodarczego, potwierdzają istnienie konwergencji absolutnej, co oznacza szybszy rozwój obszarów biednych względem bogatych.

⁸¹ T.W. Swan, *Economic Growth and Capital Accumulation*, „Economic Record” 1956, vol. 32, no. 2, s. 334–361.

⁸² Por. T. Tokarski, *Matematyczne modele wzrostu gospodarczego (ujęcie neoklasyczne)*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009.

⁸³ H. Uzawa, *On a two sector model of economic growth II*, „Review of Economic Studies” 1963, vol. 30, no. 2, s. 105–118.

⁸⁴ F. Ramsey, *A Mathematical Theory of Saving*, „Economic Journal” 1928, vol. 38, no. 152, s. 543–559.

⁸⁵ D. Cass, *Optimum Growth in a Aggregative Model of Capital Accumulation*, „Review of Economic Studies” 1965, vol. 32, no. 3, s. 233–240.

⁸⁶ T.C. Koopmans, *On the Concept of Optimal Economic Growth*, [w:] *The Econometric Approach to Development Planning*, North Holland, Amsterdam 1965.

⁸⁷ P. Diamond, *National Debt in a Neoclassical Growth Model*, „American Economic Review” 1965, vol. 55, no. 5, s. 1126–1150.

Zrównywanie się poziomów wzrostu gospodarczego bazuje na założeniu o malejących przychodach skali z zaangażowanych czynników produkcji.

Na przykład, zdaniem M. Abramovitz, stopa wzrostu produktywności pracy jest odwrotnie proporcjonalna do początkowego jej poziomu. Jeżeli kraje 100 lat temu charakteryzowały się niską produktywnością pracy, to po II wojnie światowej dogoniły kraj najbogatszy, czyli Stany Zjednoczone. M. Abramovitz podkreślił także znaczenie zdolności społecznych (*social capabilities*) w procesie konwergencji, które pozwalają na wykorzystywanie postępu technicznego krajów bogatych⁸⁸.

Hipotezę konwergencji potwierdziły także badania W.J. Baumola. Wskazał on na występowanie odwrotnej zależności w produktywności pracy w 1870 roku i 100 lat później. Jeżeli początkowo produktywność pracy była niska, to jej poziom wzrastał w przyszłości⁸⁹.

Na istnienie procesu konwergencji pomiędzy krajami wskazywał A. Maddison. W jego przekonaniu państwa biedniejsze mogą rozwijać się szybciej niż lider. Warunkiem jest odpowiednia polityka państwa oraz brak konfliktów zbrojnych niszczących gospodarkę. Kraje opóźnione mogą wykorzystać osiągnięcia lidera w zakresie badań oraz rozwoju i dużo tańszym kosztem uzyskać wysokie tempo wzrostu gospodarczego⁹⁰.

Z kolei według S. Dowricka i Duc-Tho Nguyena istnieje konsensus w kwestii osiągnięcia przez państwa zbliżonego poziomu produkcji *per capita*⁹¹.

W przeciwieństwie do konwergencji absolutnej konwergencja warunkowa nie zakłada już bezwarunkowego wyrównywania się poziomów rozwoju gospodarczego pomiędzy obszarami. Przeprowadzone badania empiryczne wskazują na występowanie konwergencji, ale tylko pomiędzy wybranymi krajami „klubem”, charakteryzującymi się podobnymi wartościami wskaźników strukturalnych opisujących ich gospodarki. W innych przypadkach bardzo często ma miejsce pogłębianie się dysproporcji pomiędzy poszczególnymi krajami⁹².

Na temat występowania procesu konwergencji pomiędzy poszczególnymi krajami powstało wiele badań i publikacji. Jedne prace potwierdzały istnienie konwergencji absolutnej pomiędzy wybraną grupą krajów. Z kolei inne przychyliły

⁸⁸ M. Abramovitz, *Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind*, „Journal of Economic History” 1986, vol. 46, no. 2, s. 385–406.

⁸⁹ W.J. Baumol, *Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show*, „The American Economic Review” 1986, vol. 76, no. 5, s. 1072–1085.

⁹⁰ A. Maddison, *Growth and Slowdown in Advanced Capitalist Economies: Techniques of Quantitative Assessment*, „Journal of Economic Literature” 1987, vol. 25, no. 2, s. 649–698.

⁹¹ S. Dowrick, Duc-Tho Nguyen, *OECD comparative economic growth 1950–85: catch-up and convergence*, „American Economic Review” 1989, vol. 79, no. 5, s. 1010–30.

⁹² Por. O. Galor, *Convergence? Inferences from Theoretical Models*, „Economic Journal” 1996, vol. 106, no. 437, s. 1056–1069; D. Quah, *Empirical Cross-section Dynamics in Economic Growth*, „European Economic Review” 1993, vol. 37, no. 2–3, s. 426–434; D. Quah, *Empirics for Economics Growth and Convergence*, „European Economic Review” 1996, vol. 40, no. 6, s. 1353–1375.

się do tezy o istnieniu konwergencji warunkowej pomiędzy państwami charakteryzującymi się zbliżonymi parametrami⁹³.

Przeciwieństwem modeli egzogenicznych są modele endogeniczne. Postawiły sobie one za cel wyjaśnienie zjawisk obserwowanych w gospodarce światowej, a nieznajdujących potwierdzenia w teorii neoklasycznej. Po pierwsze, modele endogeniczne poszukiwały odpowiedzi na pytanie, dlaczego gospodarki poszczególnych krajów wytwarzają dużo większe ilości dóbr, niż miało to miejsce 100 lat wcześniej? Po drugie, miały wytłumaczyć zjawisko wzrostu kapitału ludzkiego, wynikającego z pojawiania się nowych technologii edukacyjnych. Po trzecie, miały wskazać przyczyny pogłębiającej się dywergencji w dochodach pomiędzy poszczególnymi krajami⁹⁴.

W przypadku modeli endogenicznych determinanty wzrostu gospodarczego kształtowane są wewnątrz modelu. Poziom techniczny gospodarki jest rezultatem świadomych decyzji inwestycyjnych. Uzyskanie endogenicznego wzrostu gospodarczego jest możliwe dzięki odejściu od neoklasycznej funkcji produkcji, przewidującej malejące przychody względem czynników produkcji. W modelach endogenicznych przychody z czynników produkcji są przynajmniej stałe. Modele endogeniczne wykorzystują funkcję produkcji AK, będącą liniową funkcją technologii⁹⁵.

Pierwszą próbę endogenizacji modeli wzrostu gospodarczego podjęli w latach 60. XX wieku M. Frankel oraz K. Arrow. M. Frankel w swoim modelu starał się pogodzić neoklasyczną funkcję produkcji z funkcją produkcji typu AK. Według M. Frankela neoklasyczna funkcja produkcji ma zastosowanie w przypadku pojedynczych przedsiębiorstw. Jednak w skali makro gospodarka rozwija się zgodnie z funkcją AK. Ta dychotomia ma podstawy we wprowadzeniu do funkcji produkcji czynnika efektów zewnętrznych (*externalities*) odzwierciedlających poziom rozwoju gospodarczego kraju⁹⁶.

Z kolei K. Arrow podważył rezultaty płynące z modeli neoklasycznych. Według niego uzależnianie wzrostu gospodarczego od zmiennej egzogenicznej jest mało satysfakcjonujące. Zdaniem K. Arrowa akumulacja wiedzy daje podstawy

⁹³ Por. R.J. Barro, *Economic Growth in a Cross Section of Countries*, „The Quarterly Journal of Economics” 1991, vol. 106, no. 2, s. 407–443; N.G. Mankiw, D. Romer, D.N. Weil, *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1992, vol. 107, no. 3, s. 407–437; R.J. Barro, X. Sala-i-Martin, *Convergence*, „Journal of Political Economy” 1992, vol. 100, no. 2, s. 223–251; X. Sala-i-Martin, *Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence*, „European Economic Review” 1996, vol. 40, no. 6, s. 1325–1352.

⁹⁴ Por. X. Sala-i-Martin, *Apuntes de crecimiento económico. Segunda edición*, Antoni Bosch, Barcelona 2000.

⁹⁵ Por. S. Rebelo, *Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth*, „Journal of Political Economy” 1991, vol. 99, no. 3, s. 500–521.

⁹⁶ M. Frankel, *The Production Function in Allocation and Growth: A Synthesis*, „American Economic Review” 1962, vol. 52, no. 5, s. 995–1022.

rosnącym przychodom z czynników produkcji. Dalej założył, że zasób wiedzy jest związany z nauką i praktyką (*learning by doing*) w sektorze dóbr kapitałowych. Wytwarzanie owych dóbr wpływa na wzrost wiedzy pracowników, co z kolei ma przełożenie na poprawę produktywności pracy nowych maszyn. Jednak pomimo wykorzystania funkcji produkcji z rosnącymi przychodami skali, model Arrowa nie uzależnił długoterminowego wzrostu gospodarczego od poziomu oszczędności, a od zmiennych egzogenicznych. Model Arrowa spełniałby warunki modelu endogenicznego dla wartości efektów zewnętrznych $\gamma=1$. K. Arrow jednak z takiego założenia nie skorzystał. Najprawdopodobniej zgromadzony materiał empiryczny nie pozwalał na jego przyjęcie⁹⁷.

Poglądy K. Arrowa, na temat znaczenia kapitału ludzkiego w procesie wzrostu gospodarczego podzielał T.W. Schulz. W swojej pracy poddał krytyce ekonomistów odrzucających zagadnienie inwestycji w kapitał ludzki jako temat analiz ekonomicznych. Jego zdaniem człowiek podczas swojej pracy nabiera nowych zdolności i to właśnie kapitał ludzki jest podstawową częścią procesu inwestycyjnego. Jeżeli proces produkcji ograniczyłby się jedynie do klasycznych czynników: kapitał, ziemia, praca, wówczas gospodarki charakteryzowałyby się jedynie pracami ręcznymi i biedą⁹⁸.

W podobnym tonie wypowiadał się L.H. Klaassen. Jego zdaniem nie można oddzielić inwestycji od konsumpcji. Lepiej wykształcony pracownik, mający dobrą opiekę lekarską, będzie szczęśliwszy i zdrowszy, co sprawi, że wypracuje większy dochód⁹⁹.

Kolejny endogeniczny model wzrostu gospodarczego przedstawił P. Romer. Wprowadził do neoklasycznej funkcji produkcji efekty zewnętrzne kapitału. Dzięki temu zabiegowi funkcja produkcji charakteryzuje się rosnącymi przychodami skali wobec wszystkich czynników produkcji oraz stałymi przychodami skali względem kapitału, a to daje podstawy do zaistnienia endogenicznego wzrostu gospodarczego. Jednak wzrost gospodarki według funkcji produkcji AK wymaga spełnienia określonych warunków. Wielkość efektów zewnętrznych musi być znaczna, równa udziałowi czynnika pracy w wytworzonej produkcji $\eta=1-\alpha$, w przeciwnym razie gospodarka rozwija się według zasad neoklasycznych¹⁰⁰.

R. Lucas (1988) zaproponował endogeniczny model wzrostu gospodarczego gospodarki składającej się z dwóch sektorów. Według R. Lucasa istnieją dwa typy kapitału. Kapitał fizyczny wykorzystywany w procesie produkcyjnym oraz kapitał ludzki wpływający na wzrost produktywności pracy i kapitału fizycznego.

⁹⁷ K. Arrow, *The Economic Implications of Learning by Doing*, „Review of Economic Studies” 1962, vol. 29, no. 3, s. 155–173.

⁹⁸ T.W. Schultz, *Investment in Human Capital*, „The American Economic Review” 1961, vol. 51, no. 1, s. 1–17.

⁹⁹ L.H. Klaassen, *Growth Pole. An Economic View*, Geneva 1969.

¹⁰⁰ P.M. Romer, *Increasing Returns and Long-Run Growth*, „Journal of Political Economy” 1986, vol. 94, no. 5, s. 1002–1037.

Jeżeli pewna osoba posiada zasób kapitału ludzkiego równy h , to wyprodukuje dwa razy więcej dóbr niż osoba z kapitałem ludzkim $h/2$ i dwa razy mniej od osoby z kapitałem ludzkim $2h$. Model R. Lucasa wyjaśnia istnienie różnic w rozwoju gospodarczym pomiędzy poszczególnymi krajami. Kraje charakteryzujące się niskim poziomem kapitału rozwijają się wolniej od państw z pokaźnym jego zasobem. Zatem różnica w rozwoju pomiędzy krajami bogatymi i biednymi powiększa się z czasem¹⁰¹.

W kolejnej grupie modeli endogenicznych wzrost gospodarczy uzyskiwany jest dzięki endogenizacji postępu technicznego. Endogeniczny postęp techniczny może objawiać się na dwa sposoby. Po pierwsze, wyraża się poprzez zwiększającą się liczbę dóbr wykorzystywanych w procesie produkcji. Po drugie, endogeniczny postęp techniczny uwidacznia się poprzez wzrost jakości istniejących już dóbr. Tego typu modele odwołują się do teorii „twórczego niszczenia” J. Schumpetera¹⁰².

W modelu Romera (1990) postęp techniczny przejawia się w zwiększającej się podaży dóbr pośrednich. Ponadto P. Romer oparł swój model na trzech założeniach. Po pierwsze, wskazał na postęp techniczny jako główny czynnik wzrostu gospodarczego i w tym punkcie nawiązał do neoklasycznego modelu Solowa. Po drugie, postęp techniczny jest rezultatem celowych działań osób odpowiadających na zapotrzebowanie zgłaszane z rynku. Dlatego też w modelu postęp techniczny ma charakter endogeniczny. Po trzecie, technologia z samej swojej natury jest całkiem innym dobrem niż dobra fizyczne. Początkowo wymaga dużych kosztów stałych, co implikuje wyższy poziom kosztu marginalnego od przeciętnego. Zatem musi być wytwarzana przez monopolistów. Ponadto jest dobrem nierywalizacyjnym *nonrival* i podlegającym częściowej wyłączności¹⁰³.

W modelu Romera tempo wzrostu gospodarczego uzależnione jest od poziomu kapitału ludzkiego. Kraje bogate w kapitał ludzki mogą rozwijać się bardzo szybko. Z kolei niedobór kapitału ludzkiego może skutkować stagnacją gospodarczą. Zatem model nie potwierdza zjawiska konwergencji pomiędzy gospodarkami.

W modelu Aghiona-Howitta postęp techniczny znajduje wyraz w poprawie jakości istniejących już dóbr na rynku. W przeciwieństwie do modelu Romera, pojawiające się ulepszone dobro zastępuje dobro „stare”. Ponieważ innowacje prowadzą do poprawy jakości dóbr już istniejących, zatem mają charakter pionowy. Kolejne innowacje pojawiają się z pewnym prawdopodobieństwem, uzależnionym od liczby pracowników wykształconych, pracujących w sektorze $B+R$. Zatem kraj

¹⁰¹ R.E. Jr Lucas, *On the Mechanics of Development Planning*, „Journal of Monetary Economics” 1988, vol. 22, no. 1, s. 3–42.

¹⁰² J. Schumpeter, *The Theory...*

¹⁰³ P.M. Romer, *Endogenous Technological Change*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, part II, S71–S102.

z większymi zasobami ludzi wykształconych będzie rozwijał się szybciej aniżeli z ubogim poziomem kapitału ludzkiego¹⁰⁴.

Podsumowując, należy stwierdzić, że istnieje zasadnicza różnica pomiędzy neoklasycznymi modelami wzrostu gospodarczego a modelami endogenicznymi. W pierwszym przypadku modele przewidują osiągnięcie przez gospodarkę stabilnego wzrostu gospodarczego na poziomie wzrostu siły roboczej. Zapewnia to założenie o malejących krańcowych produktywnościach czynników produkcji. Ponadto modele neoklasyczne potwierdzają zjawisko konwergencji, według którego gospodarki o niższym poziomie dochodu przypadającego na głowę mieszkańca rozwijają się szybciej niż kraje bogate. Z kolei modele endogeniczne są odpowiedzią na niezadowolające rezultaty płynące z modeli neoklasycznych. Osiągnięcie stanu zrównoważonego oznacza bark przyrostu dochodu *per capita*, a to nie znajduje potwierdzenia w danych makroekonomicznych dotyczących gospodarek poszczególnych krajów. W myśl modeli endogenicznych gospodarki nie osiągają stanu zrównoważonego w długim okresie, dochód *per capita* może wzrastać bez ograniczeń. Taką sytuację zapewnia przyjęcie założenia dotyczącego krańcowej produktywności kapitału, która w modelach endogenicznych jest przynajmniej stała. Co więcej, modele endogeniczne nie potwierdzają zjawiska konwergencji. Obszary lepiej wyposażone w kapitał ludzki lub fizyczny mogą rozwijać się szybciej niż regiony cechujące się ich niedostatkiem.

Inne czynniki wpływające na wzrost i rozwój gospodarczy

Kolejne opracowania ukazują wpływ innych czynników na poziom wzrostu gospodarczego. Na przykład praca G.S. Beckera i in. zawiera próbę znalezienia korelacji pomiędzy inwestycjami w kapitał ludzi a przyrostem ludności. Autorzy dowiedli, że kraje biedne w kapitał ludzki charakteryzują się występowaniem wielodzietnych rodzin¹⁰⁵.

Do podobnych wniosków doszedł M. Rosenzweig. Według jego opinii kraje o wysokich dochodach *per capita* charakteryzują się niskim przyrostem naturalnym i wysokim poziomem kapitału ludzkiego. Natomiast kraje z niskim dochodem charakteryzuje znaczny przyrost naturalny i niski poziom kapitału ludzkiego¹⁰⁶.

Z kolei R.J. Barro uwidoczniał problem długu publicznego i jego wpływu na wzrost gospodarczy. Jego zdaniem wzrost zadłużenia kraju znajduje

¹⁰⁴ P. Aghion, P. Howitt, *A Model of Growth through Creative Destruction*, „Econometrica” 1992, vol. 60, no. 2, s. 323–351.

¹⁰⁵ G.S. Becker, K.M. Murphy, R. Tamura, *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*, „Journal on Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 12–37.

¹⁰⁶ M.R. Rosenzweig, *Population Growth and Human Capital Investments: Theory and Evidence*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 38–70.

odzwierciedlenie w spadku stopy oszczędności. Natomiast obniżenie poziomu fiskalizmu i ulepszanie rozwiązań prawnych zapewniających poczucie bezpieczeństwa prywatnej własności wpływa pozytywnie na akumulację oszczędności i wzrost gospodarczy¹⁰⁷.

W podobnym tonie wypowiadali się R.G. King i S. Rebelo. W ich przekonaniu zbyt wysokie stopy podatkowe mogą doprowadzić do długookresowego zastój gospodarczego, zaś polityka gospodarcza państwa może wpływać pobudzająco lub zniechęcająco na przedsiębiorczość obywateli¹⁰⁸.

Z kolei P. Krajewski zbadał oddziaływanie polityki fiskalnej na wahania koniunktury w Polsce. Przeprowadzone badania wskazują, że w warunkach polskich obniżanie stopy podatkowej stanowi efektywniejszą metodę stymulowania gospodarki niż podnoszenie wydatków rządowych¹⁰⁹.

Przedstawiciele instytucjonalizmu zastanawiali się nad przyczynami rozwoju narodów w dłuższej perspektywie czasowej. Największym przedstawicielem tego nurtu jest laureat nagrody Nobla D.C. North. Wyróżnił on instytucje formalne i nieformalne. Te pierwsze obejmują akty prawne oraz procedury. Natomiast instytucje nieformalne to pomysły, wierzenia oraz kultura społeczeństwa. Według D.C. Northa instytucje wpływają na rozwój ekonomiczny, ponieważ obowiązujący instytucjonalizm warunkuje działanie wielu podmiotów danego społeczeństwa¹¹⁰.

Należy mieć jednak na względzie, że przedstawiciele instytucjonalizmu w różny sposób definiowali instytucje. A. Schotter określił je jako prawidłowość w zachowaniu społecznym, zaakceptowaną przez wszystkich członków owej społeczności¹¹¹. S. Voight i H. Engerer wyszczególnili dwa komponenty instytucji: zasady i sankcje¹¹². Natomiast R.C. Matthews pojęcie instytucji rozumiał jako zbiór praw i obowiązków wpływających na społeczeństwo podczas ich gospodarczego życia¹¹³.

Kolejnym historykiem gospodarczym starającym się wytłumaczyć zróżnicowany wzrost gospodarczy pomiędzy krajami był D. Landes. Upatrywał on podstaw

¹⁰⁷ R.J. Barro, *Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 103–125.

¹⁰⁸ R.G. King, S. Rebelo, *Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, 1990, s. 126–150.

¹⁰⁹ P. Krajewski, *Oddziaływanie polityki fiskalnej na wahania koniunktury w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.

¹¹⁰ D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

¹¹¹ A. Schotter, *The economic theory of social institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.

¹¹² S. Voight, H. Engerer, *Institution and transition – Possible policy implication of the new institutional economics*, German Institute for Economic Research, Berlin 2002.

¹¹³ R.C. Matthews, *The Economics of Institutions and the Source of Growth*, „Economic Journal” 1986, vol. 96, no. 384, s. 903–918.

rozwoju gospodarczego państw w wolnościach osobistych i ekonomicznych. Według niego głównym czynnikiem decydującym o rozwoju gospodarczym jest kultura i normy zachowań. Przytaczając przykład Anglii i Niderlandów, wskazał na kodeks postępowania zalecający ciężką pracę, oszczędzanie oraz uczciwość jako źródło sukcesu gospodarczego tych państw¹¹⁴.

O decydującym wpływie instytucji na wzrost gospodarczy przekonany jest Peruwiańczyk H. de Soto. Według jego badań 80% światowej populacji jest poza dobrobytem krajów kapitalistycznych. Ludziom tym nie brakuje chęci czy umiejętności do pracy, ale źle działające instytucje, niepotrafiące zapewnić im prawa własności hamują wzrost gospodarczy¹¹⁵.

Na problem prawa własności i jego pozytywnego wpływu na wzrost gospodarczy wskazują kolejne opracowania¹¹⁶. Z kolei prace bazujące na materiale empirycznym potwierdziły następującą prawidłowość. Im bezpieczniejsze są prawa własności w danym kraju, tym wzrost gospodarczy oraz poziom realizowanych inwestycji jest wyższy¹¹⁷.

Od początku lat 80. XX wieku problematyka tworzenia przedsiębiorstw, jako obszar badań naukowych, przeżywała spore zainteresowanie¹¹⁸. W tym kontekście teorie instytucjonalne wzrostu gospodarczego stanowiły dla niej teoretyczną podstawę. Powstawanie nowych przedsiębiorstw miało być sposobem na rozwiązywanie podstawowych problemów współczesnej gospodarki, jak chociażby bezrobocie¹¹⁹. Inne prace wskazywały na znaczenie przedsiębiorczości w procesie

¹¹⁴ D.S. Landes, *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, tłum. H. Jankowska, Muza SA, Warszawa 2000.

¹¹⁵ H. De Soto, *The Other Path*, Basic Books, New York 1989; H. De Soto, *The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York 2000.

¹¹⁶ Por. P.J. Boettke, *The Political Infrastructure of Economic Development*, „Human Systems Management” 1994, vol. 13, no. 2, s. 89–100; D.A. Leblang, *Property Rights, Democracy, and Economic Growth*, „Political Research Quarterly” 1996, vol. 49, no. 1, s. 5–26; C.B. Kerekes, C.R. Williamson, *Unveiling de Soto’s Mystery: Property rights, capital, and development*, „Journal of Institutional Economics” 2008, vol. 4, no. 3, s. 371–387.

¹¹⁷ Por. T. Besley, *Property Rights and Investment Incentives: Theory and evidence from Ghana*, „The Journal of Political Economy” 1995, vol. 103, no. 5, s. 903–937; P. Mauro, *Corruption and Growth*, „The Quarterly Journal of Economics” 1995, vol. 110, no. 3, s. 681–712.

¹¹⁸ Por. R.H. Brockhaus, *Entrepreneurial Folklore*, „Journal of Small Business Management” 1987, vol. 25, no. 3, s. 1–6; R.D. Hirisch, *Entrepreneurs past, present and future*, „Journal of Small Business Management” 1988, vol. 26, October, s. 1–4; H. H. Stevenson, S. Harmelin, *Entrepreneurial management’s need for the more chaotic theory*, „Journal of Business Venturing” 1990, vol. 5, no. 1, s. 1–14; J.A. Hornaday, *Thinking about entrepreneurship: A fuzzy set approach*, „Journal of Small Business Management” 1992, vol. 30, no. 4, s. 12–23; L. Stevenson, A. Lundström, *Beyond the Rhetoric: Defining Entrepreneurship Policy and Its Best Practice Components*, Entrepreneurship Policy for the Future Series. Swedish Foundation for Small Business Research, vol. 2, Stockholm 2002.

¹¹⁹ D. Birch, *The Job Creation in America*, The Free Press, New York 1987; D.J. Storey, *Entrepreneurship and the new firm*, Croom Helm, London 1982; S. Birley, *New ventures and employment*

rozwoju gospodarczego¹²⁰. Natomiast zagadnienie wpływu przedsiębiorczości na wzrost poziomu innowacyjności gospodarki podejmowały m.in. następujące opracowania¹²¹.

Kolejne prace analizowały wpływ położenia geograficznego na wzrost gospodarczy. J.L. Gallup i in. (1999) zaproponowali kilka zależności charakteryzujących relacje typu położenie geograficzne – wzrost gospodarczy. Po pierwsze, regiony tropikalne są w gorszej sytuacji niż regiony o klimacie umiarkowanym. Po drugie, w krajach zamożnych stopa przyrostu naturalnego jest niższa niż w krajach biednych. W kolejnym punkcie autorzy podkreślili istnienie odwrotnej zależności pomiędzy odległością od morza a potencjalnym wzrostem gospodarczym. Jest to spowodowane niższymi kosztami transportu w regionach nadmorskich¹²². *Notabene*, J.V. Henderson zakwestionował badania prowadzone przez Gallusa i in. W jego opinii autorzy przywiązali zbyt dużą wagę do transportu morskiego na długich odległościach¹²³.

Następnie J.V. Henderson i in. w swoim opracowaniu wskazali na znaczenie położenia geograficznego w wymiarze rdzeń – peryferia. W ich przekonaniu w miarę oddalania się od centrum redukcji ulega poziom realizowanych inwestycji, dochodu oraz zaawansowania technicznego¹²⁴. Natomiast zdaniem A.J. Venables i in. specjalizacja produkcyjna kraju nie jest jedynie uzależniona

growth, „Journal of Business Venturing” 1987, vol. 2, no. 2, s. 155–165; S.B. White, P. Reynolds, *Government programs and high growth new firm*, Frontiers of Entrepreneurship Research, Center for Entrepreneurial Studies Babson College, Wellesley, MA, 1996.

¹²⁰ C.A. Kent, *Entrepreneurship in Economic Development*, [w:] C.A. Kent, D. Sexton, K. Vesper (eds), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, N.J. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1982, s. 237–256; D.L. Sexton D.L., *Role of Entrepreneurship in Economic Development*, [w:] R.D. Hisrich, *Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital. Heat Company*, Massachusetts, D.C. 1986, s. 27–39; P. Dubini, *The Influence of Motivation and Environment on Business Starts-ups. Some Hints for Public Policies*, „Journal of Business Venturing” 1989, vol. 4, no. 1, s. 11–26; P. Reynolds, W.D. Bygrave, E. Autio, L.W. Cox, M. Hay, *Global Entrepreneurship Monitor. 2002 Executive Report*. Babson College. Kauffman Centre For Entrepreneurial Leadership, London School Business (eds.), London 2002; P. Reynolds i in., *Global Entrepreneurship Monitor. 2003 Executive Report*. Babson College. Kauffman Centre For Entrepreneurial Leadership, London School Business (eds.), London 2003.

¹²¹ P. Drucker, *Managing for results*, Harper and Row, New York 1964; Z.J. Acs, D.B. Audretsch, *Innovation in Large and Small Firms: An Empirical Analysis*, „The American Economic Review” 1988, vol. 78, no. 4, s. 678–690; R.D. Hisrich, M. Peters, *Entrepreneurship: Starting, developing and managing a new enterprise*, Richard D. Irwin, Inc, Boston 1989.

¹²² J.L. Gallup, J.D. Sachs, A.D. Mellinger, *Geography and Economic Development*, World Bank Annual Development Conference 1998, World Bank, Washington D.C. 1999.

¹²³ J.V. Henderson, *Comment on Geography and Economic Development*, by John Luke Gallup and Jeffrey Sachs with Andrew D. Mellinger, World Bank Conference on Development Economics 1998–1999.

¹²⁴ J.V. Henderson, Z. Shelizi, A.J. Venables, *Geography and Development*, „Journal of Economic Geography” 2001, vol. 1, no. 1, s. 81–105.

od dostępności do środków produkcji, ale także od położenia geograficznego. Im większa odległość od centrum, tym mniejsza orientacja na handel międzynarodowy¹²⁵.

Podsumowanie i wnioski

1. Rozkwit zainteresowania problematyką wzrostu gospodarczego przypada na XX wiek. Wówczas zdano sobie sprawę, że życie gospodarcze nie ogranicza się jedynie do cykli koniunkturalnych, a w poszczególnych gospodarkach ma miejsce postęp techniczny. W latach 50. i 60. XX wieku ukazało się szereg opracowań ekonomistów tworzących teorie wzrostu gospodarczego. Prace W. Lewisa oraz W. Rostowa wprowadziły do teorii wzrostu, oprócz analiz porównawczych, także czynniki społeczne, co skutkowało – szczególnie po publikacji pracy W. Lewisa – tym, że zaczęto mówić o teoriach rozwoju gospodarczego.

2. Teoria J. Schumpetera, oprócz czynników ilościowych, wskazuje także na inne czynniki determinujące rozwój gospodarczy kraju, jak: uwarunkowania społeczne, polityczne, socjologiczne czy kulturowe, których wprowadzenie pozwala na rozróżnienie procesu rozwoju gospodarczego od procesu wzrostu gospodarczego. Ponadto, pomimo faktu, że rozważania J. Schumpetera stanowiły bazę dla innych ekonomistów poruszających problem rozwoju gospodarczego, to jednak nie udało mu się stworzyć nurtu myśli ekonomicznej, jak to było w przypadku np. Keynesa.

3. Według teorii W. Rostowa gospodarka każdego kraju przechodzi przez poszczególne fazy rozwoju. Zakłada, że ścieżka rozwoju dla każdego kraju jest identyczna, bez względu na początkowy poziom rozwoju kraju oraz czas. Zatem teoria W. Rostowa jest teorią uniwersalną, ale jednocześnie uniwersalnie wadliwą, ponieważ nie rozpatruje krajów jako szczególnych przypadków. Z kolei teoria A. Lewisa dowołuje się do doświadczeń historycznych wzrostu gospodarczego krajów rozwiniętych. Jednak wykorzystanie jej założeń dla krajów mniej rozwiniętych wydaje się wątpliwe. Teoria bowiem nie bierze pod uwagę czynników instytucjonalnych i uwarunkowań społecznych towarzyszących procesowi wzrostu gospodarczego.

4. Modele wzrostu gospodarczego można podzielić na wiele sposobów. Po pierwsze, można dokonać ich kwalifikacji, wyodrębniając jedną wspólną cechę, jak np. stała wartość skłonności do oszczędzania. Można także dokonać podziału modeli na dwie grupy: modele egzogeniczne oraz modele endogeniczne. Modele egzogeniczne wykorzystują neoklasyczną funkcję produkcji charakteryzującą

¹²⁵ A.J. Venables, M. Nuno Limao, *Geographical disadvantage: a Heckscher – Ohlin – Von Thünen Model of International Specialization*, „Journal of International Economics” 2002, vol. 58, no. 2, s. 239–263.

się malejącymi przychodami skali z odtwarzalnych czynników produkcji. Z kolei w modelach endogenicznych przychody z czynników produkcji są co najmniej stałe.

5. Modele neoklasyczne nie tłumaczą dobrze determinantów długookresowego wzrostu gospodarczego. Za rozwój gospodarczy w długim okresie odpowiedzialny jest postęp techniczny, będący zmienną egzogeniczną „manną z nieba”, którego uzyskanie nie wymaga dodatkowych inwestycji. Z kolei modele endogeniczne dobrze wyjaśniają podstawy wzrostu gospodarczego. Zgodnie z tymi modelami długookresowy wzrost gospodarczy uzależniony jest od szeregu czynników, jak choćby inwestycje w kapitał ludzki i fizyczny.

6. Szerokie zainteresowanie problematyką wzrostu gospodarczego pod koniec XX wieku sprawiło, że powstało szereg prac wskazujących na inne czynniki wpływające na wzrost i rozwój gospodarczy. Kolejni autorzy wskazują wagę instytucji państwowych, egalitaryzmu w dystrybucji wytworzonego dochodu, przychylniej polityki podatkowej czy rozbudowanej infrastruktury technicznej. Warto podkreślić, że uwypuklanie wpływu coraz to nowych czynników na wzrost gospodarczy nie ma na celu marginalizacji znaczenia innych zmiennych, ale jednocześnie pozwala na zobrazowanie, jak złożony jest proces wzrostu gospodarczego.

Bibliografia

- Abramovitz M., *Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind*, „Journal of Economic History” 1986, vol. 46, no. 2, s. 385–406.
- Acs Z.J., Audretsch D.B., *Innovation in Large and Small Firms: An Empirical Analysis*, „The American Economic Review” 1988, vol. 78, no. 4, s. 678–690.
- Aghion P., Howitt P., *A Model of Growth through Creative Destruction*, „Econometrica” 1992, vol. 60, no. 2, s. 323–351.
- Arrow K., *The Economic Implications of Learning by Doing*, „Review of Economic Studies” 1962, vol. 29, no. 3, s. 155–173.
- Barro R.J., *Economic Growth in a Cross Section of Countries*, „The Quarterly Journal of Economics” 1991, vol. 106, no. 2, s. 407–443.
- Barro R.J., *Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 103–125.
- Barro R., Sala-i-Martin X., *Convergence*, „Journal of Political Economy” 1992, vol. 100, no. 2, s. 223–251.
- Bastiat F., *Les Harmonies économiques*, Guillaumin et cie, Paris 1850.
- Baumol W.J., *Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-Run Data Show*, „The American Economic Review” 1986, vol. 76, no. 5, s. 1072–1085.
- Becker G.S., Murphy K.M., Tamura R., *Human Capital, Fertility, and Economic Growth*, „Journal on Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 12–37.
- Besley T., *Property Rights and Investment Incentives: Theory and evidence from Ghana*, „The Journal of Political Economy” 1995, vol. 103, no. 5, s. 903–37.
- Birch D., *The Job Creation in America*, The Free Press, New York 1987.
- Birley S., *New ventures and employment growth*, „Journal of Business Venturing” 1987, vol. 2, no. 2, s. 155–165.

- Boettke P.J., *The Political Infrastructure of Economic Development*, „Human Systems Management” 1994, vol. 13, no. 2, s. 89–100.
- Brewer A., *Economic Growth and Technical Change: John Rae’s Critique of Adam Smith*, „History of Political Economy” 1991, vol. 23, no. 1, s. 1–11.
- Brockhaus R.H., *Entrepreneurial Folklore*, „Journal of Small Business Management” 1987, vol. 25, no. 3, s. 1–6.
- Bronfenbrenner M., Sichel W., Gardner W., *Economics. Second Edition*, Houghton Mifflin Company, Boston 1987.
- Cameron R., Neal L., *Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych*, Książka i Wiedza, Warszawa 2004.
- Cass D., *Optimum Growth in a Aggregative Model of Capital Accumulation*, „Review of Economic Studies” 1965, vol. 32, no. 3, s. 233–240.
- Clark C., *The Conditions of Economic Progress*, New York 1957.
- Czuma Ł., *Ekonomia między socjalizmem a liberalizmem*, Wschód, Lublin 2007.
- De Soto H., *The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*, Basic Books, New York 2000.
- De Soto H., *The Other Path*, Basic Books, New York 1989.
- Dębniowski G., Gryciuk R., *Makroekonomia. Wybrane problemy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
- Diamond P., *National Debt in a Neoclassical Growth Model*, „American Economic Review” 1965, vol. 55, no. 5, s. 1126–1150.
- Dobb M., *Szkice z teorii wzrostu i planowania*, tłum. P. Czartoryski, Warszawa 1963.
- Domar E.D., *Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment*, „Econometrica” 1946, vol. 14, no. 2, s. 137–147.
- Dowrick S., Duc-Tho Nguyen, *OECD comparative economic growth 1950–85: catch-up and convergence*, „American Economic Review” 1989, vol. 79, no. 5, s. 1010–30.
- Drucker P., *Managing for results*, Harper and Row, New York 1964.
- Dubini P., *The Influence of Motivation and Environment on Business Starts-ups. Some Hints for Public Policies*, „Journal of Business Venturing” 1989, vol. 4, no. 1, s. 11–26.
- Frankel M., *The Production Function in Allocation and Growth: A Synthesis*, „American Economic Review” 1962, vol. 52, no. 5, s. 995–1022.
- Galor O., *Convergence? Inferences from Theoretical Models*, „Economic Journal” 1996, vol. 106, no. 437, s. 1056–1069.
- Gallup J.L., Sachs J.D., Mellinger A.D., *Geography and Economic Development*, World Bank Annual Development Conference 1998, World Bank, Washington D.C. 1999.
- Hansen N.M., *French regional planning*, Indiana University Press, Bloomington 1968.
- Harrod R.F., *An Essay in Dynamic Theory*, „Economic Journal” 1939, vol. 49, no. 193, s. 14–33.
- Harrod R.F., *Towards a Dynamic Economics. Some Recent Developments of Economic Theory and Their Application to Policy*, London 1948.
- Henderson J.V., *Comment on Geography and Economic Development, by John Luke Gallup and Jeffrey Sachs with Andrew D. Mellinger*, World Bank Conference on Development Economics 1998–1999.
- Henderson J.V., Shelizi Z., Venables A.J., *Geography and Development*, „Journal of Economic Geography” 2001, vol. 1, no. 1, s. 81–105.
- Hirisch R.D., *Entrepreneurs past, present and future*, „Journal of Small Business Management” 1988, vol. 26, October, s. 1–4.
- Hirisch R.D., Peters M., *Entrepreneurship: Starting, developing and managing a new enterprise*, Richard D. Irwin, Inc, Boston 1989.
- Hirschman A.O., *The strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven 1958.

- Hornaday J. A., *Thinking about entrepreneurship: A fuzzy set approach*, „Journal of Small Business Management” 1992, vol. 30, no. 4, 1992, s. 12–23.
- Kaldor N., *Alternative theories of distribution*, „Review of Economic Studies” 1955–1956, vol. 23, no. 2, s. 83–100.
- Kalecki M., *Theory of Economic Dynamics: An essay on cyclical and long-run changes in capitalist economy*, Routledge Library Editions 1956.
- Kent C.A., *Entrepreneurship in Economic Development*, [w:] C.A. Kent, D. Sexton, K. Vesper (eds), *Encyclopedia of Entrepreneurship*, N.J. Prentice Hall, Englewood Cliffs 1982, s. 237–256.
- Kerekes C.B., Williamson C.R., *Unveiling de Soto’s Mystery: Property rights, capital, and development*, „Journal of Institutional Economics” 2008, vol. 4, no. 3, s. 371–387.
- Keynes J.M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Warszawa 1985.
- King R.G., Rebelo S., *Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 126–150.
- Klaassen L.H., *Growth Pole. An Economic View*, Geneva 1969.
- Koompans T.C., *On the Concept of Optimal Economic Growth*, [w:] *The Econometric Approach to Development Planning*, North Holland, Amsterdam 1965.
- Krajewski P., *Oddziaływanie polityki fiskalnej na wahania koniunktury w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- Kuznets S., *Economic Growth and Inequality Income*, „American Economic Review” 1955, vol. 45, no. 1, s. 1–28.
- Kuznets S., *Wzrost gospodarczy narodów, produkt i struktura produkcji*, Warszawa 1976.
- Landes D.S., *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*, Muza SA, Warszawa 2000.
- Leblang D.A., *Property Rights, Democracy, and Economic Growth*, „Political Research Quarterly” 1996, vol. 49, no. 1, s. 5–26.
- Lewis W.A., *The Theory of Economic Growth*, Allen and Unwin, London 1955.
- Lucas R.E. Jr., *On the Mechanics of Development Planning*, „Journal of Monetary Economics” 1988, vol. 22, no. 1, s. 3–42.
- Maddison A., *Growth and Slowdown in Advanced Capitalist Economies: Techniques of Quantitative Assessment*, „Journal of Economic Literature” 1987, vol. 25, no. 2, s. 649–698.
- Malthus T.R., *Rozprawa o prawie ludności i jego oddziaływaniu na przyszły postęp społeczeństwa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1925.
- Mankiw N.G., Romer D., Weil D.N., *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1992, vol. 107, no. 3, s. 407–437.
- Marks K., *Kapitał*, Książka i Wiedza, Warszawa 1951.
- Marshall A., *Zasady ekonomiki*, tłum. Cz. Znamierowski, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1925.
- Matthews R.C., *The Economics of Institutions and the Source of Growth*, „Economic Journal” 1986, vol. 96, no. 384, s. 903–918.
- Mauro P., *Corruption and Growth*, „The Quarterly Journal of Economics” 1995, vol. 110, no. 3, s. 681–712.
- Mill J.S., *Principles of Political Economy*, London 1909.
- Myrdal G., *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, Twentieth Century Fund, New York 1968.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Nurkse R., *Problems of capital formation in underdeveloped countries*, Oxford University Press, New York 1953.
- Nurkse R., *Some International Aspects of the Problem of Economic Development*, „American Economic Review” 1952, vol. 42, no. 2, s. 571–583.

- Pasinetti L., *Rate of Profit and Income Distribution in Relation to the Rate of Economic Growth*, „Review of Economic Studies” 1962, vol. 29, no. 4, s. 267–279.
- Perroux F., *L'Économie du XXe siècle*, PUF, Paris 1964.
- Proudhon P.J., *Système des contradictions économiques, ou, Philosophie de la misère*, Guillaumin et cie, Paris 1846.
- Quah D., *Empirical Cross-section Dynamics in Economic Growth*, „European Economic Review” 1993, vol. 37, no. 2–3, s. 426–434.
- Quah D., *Empirics for Economics Growth and Convergence*, „European Economic Review” 1996, vol. 40, no. 6, s. 1353–1375.
- Quesnay F., *Pisma wybrane*, tłum. B. Pietkiewiczówna, Warszawa 1928.
- Ramsey F., *A Mathematical Theory of Saving*, „Economic Journal” 1928, vol. 38, no. 152, s. 543–559.
- Rebelo S., *Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth*, „Journal of Political Economy” 1991, vol. 99, no. 3, s. 500–521.
- Reynolds P., Bygrave W.D., Autio E., Cox L.W., Hay M., *Global Entrepreneurship Monitor. 2002 Executive Report*. Babson College. Kauffman Centre For Entrepreneurial Leadership, London School Business (eds), London 2002.
- Reynolds P. i in., *Global Entrepreneurship Monitor. 2003 Executive Report*. Babson College. Kauffman Centre For Entrepreneurial Leadership, London School Business (eds), London 2003.
- Ricardo D., *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa 1957.
- Robbins L., *The Theory of Economic Development in the History of Economic Thought*, Mc Millan, London 1969.
- Romer P.M., *Endogenous Technological Change*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, part II, S71–S102.
- Romer P.M., *Increasing Returns and Long-Run Growth*, „Journal of Political Economy” 1986, vol. 94, no. 5, s. 1002–1037.
- Rosenzweig M.R., *Population Growth and Human Capital Investments: Theory and Evidence*, „Journal of Political Economy” 1990, vol. 98, no. 5, s. 38–70.
- Rostow W., *Politics and the Stages of Growth*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Rostow W., *The Stages of Economic Growth: A Non – communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge 1960.
- Sala-i-Martin X., *Apuntes de crecimiento económico. Segunda edición*, Antoni Bosch, Barcelona 2000.
- Sala-i-Martin X., *La apertura y la flexibilidad son ingredientes importantes del crecimiento económico*, „Boletín del FMI” 2001, vol. 20, s. 267–269.
- Sala-i-Martin X., *Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence*, „European Economic Review” 1996, vol. 40, no. 6, s. 1325–1352.
- Say J.B., *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa 1960.
- Schotter A., *The economic theory of social institutions*, Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Schultz T.W., *Investment in Human Capital*, „The American Economic Review” 1961, vol. 51, no. 1, s. 1–17.
- Schumpeter J.A., *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1934.
- Sexton D.L., *Role of Entrepreneurship in Economic Development*, [w:] R.D. Hisrich, *Entrepreneurship, Intrapreneurship and Venture Capital. Heat Company*, Massachusetts, D.C. 1986, s. 27–39.
- Singer H.W., *The Concept of Balanced Growth in Economic Development: Theory and Practice*, [w:] E. Nelson (ed.), *Economic Growth – Rationale, Problems, Cases*, University of Texas Press, Austin 1960.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1–2, PWN, Warszawa, 1954.
- Snowdon B., Vane H., Wyncarczyk P., *Współczesne nurty teorii makroekonomii*, PWN, Warszawa 1998.

- Solow R.M., *A Contribution to the Theory of Economic Growth*, „Quarterly Journal of Economics” 1956, vol. 70, no. 1, s. 65–94.
- Solow R.M., *Technical Change and the Aggregate Production Function*, „Review of Economics and Statistics” 1957, vol. 39, no. 3, s. 312–320.
- Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- Steinbeck J., *Grona gniewu*, tłum. A. Liebfeld, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1971.
- Stevenson H.H., Harmelin S., *Entrepreneurial management's need for the more chaotic theory*, „Journal of Business Venturing” 1990, vol. 5, no. 1, s. 1–14.
- Stevenson L., Lundström A., *Beyond the Rhetoric: Defining Entrepreneurship Policy and Its Best Practice Components*, Entrepreneurship Policy for the Future Series. Swedish Foundation for Small Business Research, vol. 2, Stockholm 2002.
- Storey D.J., *Entrepreneurship and the new firm*, Croom Helm, London 1982.
- Swan T.W., *Economic Growth and Capital Accumulation*, „Economic Record” 1956, vol. 32, no. 2, s. 334–361.
- Tokarski T., *Matematyczne modele wzrostu gospodarczego (ujęcie neoklasyczne)*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2009.
- Uzawa H., *On a two sector model of economic growth II*, „Review of Economic Studies” 1963, vol. 30, no. 2, s. 105–118.
- Venables A.J., Nuno Limao M., *Geographical disadvantage: a Heckscher – Ohlin – Von Thünen Model of International Specialization*, „Journal of International Economics” 2002, vol. 58, no. 2, s. 239–263.
- Voight S., Engerer H., *Institution and transition – Possible policy implication of the new institutional economics*, German Institute for Economic Research, Berlin 2002.
- White S.B., Reynolds P., *Government programs and high growth new firm*, Frontiers of Entrepreneurship Research, Center for Entrepreneurial Studies Babson College, Wellesley, MA 1996.

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza koncepcji zrównoważonego wzrostu gospodarczego w teoriach i modelach wzrostu i rozwoju. Teoretyczny charakter artykułu zdecydował o wyborze metody badawczej, którą jest analiza piśmiennictwa dotyczącego omawianego zagadnienia. W artykule wykorzystano pozycje bibliograficzne publikowane w języku polskim, angielskim i francuskim. Pierwszą część artykułu stanowi wstęp. Druga część została poświęcona zagadnieniu wzrostu gospodarczego w historii myśli ekonomicznej. Scharakteryzowano w niej czynniki decydujące o wzroście gospodarczym według ekonomii klasycznej oraz keynesizmu. W kolejnej – trzeciej – części charakteryzowano teorie rozwoju społeczno-gospodarczego i teorie wzrostu gospodarczego oraz dokonano ich podziału na teorie przewidujące odpowiednio zrównoważony i niezrównoważony charakter wzrostu gospodarczego. Czwartą część opracowania poświęcono modelom wzrostu gospodarczego. W tym przypadku modele podzielono na egzogeniczne, przewidujące osiągnięcie przez gospodarkę stanu zrównoważonego, oraz endogeniczne, według których wzrost gospodarczy jest niezrównoważony. W ostatniej części artykułu podjęto zagadnienie dotyczące innych czynników wpływających na rozwój gospodarczy. Artykuł kończy się wnioskami wynikającym z przeprowadzonych analiz.

Słowa kluczowe: zrównoważony wzrost gospodarczy, teorie wzrostu i rozwoju gospodarczego, modele wzrostu gospodarczego

Numer klasyfikacji JEL: R11, R12, O32, O33